

Илија Кајтез

*Факултет за међународну политику и безбедност,
Универзитет Унион–Никола Тесла, Београд*

Срђан Старчевић

Војна академија, Универзитет одбране, Београд

БЕРКОВ ДОПРИНОС ТЕОРИЈИ ПРАВЕДНОГ РАТА И РАЗУМЕВАЊУ ПРОБЛЕМА ЛЕГИТИМНОСТИ ВОЈНИХ РЕЖИМА

Сажетак

Едмунд Берк може да се сврста међу оне политичке филозофе којима је у средишту интересовања било бављење политичком праксом, који су својим теоријским опсервацијама узвисили ту праксу, дали јој специфични тонус због ког њихово бављење политиком, било као науком или као друштвеном делатношћу, представља извор инспирација и то не само за њихове савременике, него и за нас данас. Дело Едмунда Берка карактеристично је по томе што је он имао специфичан приступ друштвеним појавама и процесима, који је, како су то независно један од другог приметили Слободан Јовановић и Џефри Харт, у својој бити социолошки. Управо је такав приступ омогућио Берку да предвиди ток Француске револуције. У раду се анализирају Беркови ставови о праведном рату, друштвеном осамостаљењу војске и политизацији војске, с циљем да се укаже на Берков допринос разумевању феномена рата и војске као друштвене институције, као и на оне аспекте Беркове мисли о војсци

који су још увек актуелни. Берк је пошао од претпоставке да је праведан рат који се води по нужности, прихватио је захтев за моралношћу рата, али је увео и процену пробитачности ратовања као критеријум праведности рата и повезао ове критеријуме у нераскидиву целину. Беркова размишљања о побуњеној и политизованој војсци блиска су великим политиколозима XX и XXI века као што су Роберт Дал и Ђовани Сартори.

Кључне речи: Едмунд Берк, праведни рат, револуција, војска, поредак, цивилно-војни односи.

1. БЕРК КАО ВОЈНИ МИСЛИЛАЦ

Више од два века, колико је протекло од смрти Едмунда Берка (Edmund Burke, 1727–1797), траје дебата у вези са политичким деловањем и политичком филозофијом овог члана британског парламента чије су знамените говоре по лепоти и поентама његови савременици поредили са ораторијумима. Не постоји, на пример, сагласност да ли је реч о изразито конзервативном или посве либералном политичком филозофу, мада многи сматрају да је управо Берк конзервативизам учинио идеологијом.¹ Различите коментаре изазивају и његови наизглед опречни ставови о револуцијама, мада су Беркови тумачи углавном сагласни да је он био противник искључиво радикалних револуција,² што донекле објашњава Беркову наклоност према побуњеним британским колонијама у Америци и одбојност према Француској буржоаској револуцији. Међутим, да би се употпунило тумачење наизглед амбивалентног Берковог става према Америчкој револуцији с једне, и Француској револуцији с друге стране, неопходно

1 Corey Robin, *The Reactionary Mind: Conservatism from Edmund Burke to Sarah Palin*, Oxford University Press, New York, 2011, стр. 3–60; Војислав Становчић, „Едмунд Берк и идеологија конзервативизма“, у монографији: Едмунд Берк, *Размишљања о револуцији у Француској*, Филип Вишњић, Београд, 2001, стр. 314–393.; David Armitage, “Edmund Burke and Reason of State”, *Journal of the History of Ideas*, The University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 61(4), 2000, стр. 617–634; Илија Кајтез, *Револуционарно насиље*, Факултет безбедности Универзитета у Београду, Службени гласник Београд, 2009, стр. 119–122.

2 Michael Freeman, *Edmund Burke and the Critique of Political Radicalism*, University of Chicago Press, Chicago, 1980, стр. 174–175.

је да се направи веза између Берковог схватања револуције и рата.

Берк није био неук када су у питању војни послови, нити се либио да саветује доносиоце крупних политичких одлука о (не)постојању потребе за ратом и ратовањем. У виговској влади лорда Рокингама (Charles Watson-Wentworth, Marquess of Rockingham, 1730–1782), Берк је поред осталих дужности обављао и послове главног благајника британске војске. Са те позиције, он је својим продорним теоријским оком сагледао структуру и карактеристике војске, као и начин на који се завршавају поједини војни задаци. Када имате мудра човека на било којој друштвеној позицији, а поготово некој значајној и важној функцији за државне послове, можете се увек надати добрим практичним и плодним теоријским резултатима управљања сложенем државном машинеријом. У доба побуне колонија у Америци, Берк је упутио краљу један поднесак, у коме врло луцидно излаже опасности које ће британском друштву донети јачање британске копнене војске. Занимљиво је да заиста после Наполеонових ратова у Британији расте осећање антипатије према копненој војсци. Мада се корен овог осећања може назрети у бојазни од понављања Кромвелове диктатуре, „практична решења која су се односила на војна питања никада нису била тако пуна неповерења према војним лицима и оружаним снагама“³, све до постнаполеоновског доба, што значи да се управо Берк може означити као личност која је ово прва јасно уочила и недвосмислено образложила. Приличну умешност у анализи војних питања Берк показује и у свом најпознатијем делу, посвећеном критици Француске револуције, које почиње и завршава се разматрањима о војсци.⁴ Ова разматрања битно доприносе разумевању карактеристика војске као друштвене установе, а пре свега схватању значаја дисциплинованости војске и њене покорности цивилним властима, али и везама између војника и официра, као осетљивим нитима којима је војска, сачињена од мноштва људи и јединица, спојена у јединствену и ефикасну организацију која стоји на распола-

3 Жежи Вјатр, *Социологија војске*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1987, стр. 107.

4 Едмунд Берк, *Размишљања о француској револуцији*, ЦИД, Подгорица, 2001, стр. 6, 58, 175–189.

гању врховном командном ауторитету – политичкој личности првога реда.

Чињеница је да је Берк успео да предвиди терор у који ће, недуго после објављивања његових списа, склизнути Француска револуција, као и да ће ток револуције довести до превласти Париза над француском провинцијом, да ће насиље постати омиљено средство револуционара, да ће њихова власт подлећи корупцији, да ће револуционарни судови угушити слободу и да ће власт у Француској на крају припасти једном генералу кога ће војска подржати. Већ је речено да се у Берковом теоријском опусу може се повући паралела између рата и револуције. Уколико је револуција изведена насиљем, Берк је чак и изједначава са ратом, истичући да је њихова заједничка суштина насиље, а као наличје тог насиља јавља се одсуство закона. Ако нема закона (норми), онда нема ни поретка, а управо је поредак високо рангиран на Берковој вредносној скали. Могло би се рећи да је питање односа рата према поретку било кључно за Беркову одлуку да ли један конкретан рат треба одбацити као политичку опцију (нпр. у случају рата Британије са њеним дојучерашњим северноамеричким колонијама) или прихватити као нужност и водити га као свети рат (нпр. у случају рата Британије са револуционарном Француском Републиком). Развластити краља насиљем исто је што и ратовати.⁵ Уколико знамо да је Беркова антиципација догађаја у револуцији била тако изузетна, као и да је он писао и размишљао и о рату, па чак и да је стављао знак једнакости између револуције и рата, не можемо а да не помислимо да је корисно проучити Беркове идеје о рату и војсци, и потражити у њима она зрна мудрости којима је суђено да буду трајна инспирација људске жеље и храбрости за сазнањем. Треба учити од мудрих људи који су своје дело, мисао и идеје просијали кроз густо сито векова и остали присутни у историји човечанства као трајан доказ људске величине, ума и стваралачке моћи.

5 Исто, стр. 24.

2. КРИТЕРИЈУМИ ПРАВЕДНОСТИ РАТА

Мада су ратови углавном оличење зла и неправде, постоје по Берковом уверењу и праведни ратови.⁶ Још је Аурелије Аугустин (Aurelius Augustinus, 354–430) сматрао да је, да бисмо рат сматрали праведним, неопходно да он буде праведан по намери и вођен као нужност, с циљем успостављања мира. Као правом представнику патристике, Аугустину је важно и да онај који покреће рат добије благослов цркве, а прихватао је и одбрамбени рат и рат којим се спроводи освета за нанете неправде као праведан.⁷ И Тома Аквински је (Tommaso d'Aquino, 1225–1274), слично свом великом претходнику, мислио да су праведни ратови они које објаве и воде владари, с правим разлогом и добром намером.⁸ Поред тога, схватање рата као последњег средства, за којим се посеже у крајњој нужди и уз поштовање постулата хришћанске етике, обележило је промишљање о праведном рату Светог Томе. У његовом промишљању о рату може се уочити чврсто уверење да постоје ратови које заједница *мора* да води, ради заједничког добра које ту заједници повезује и чини је могућом упркос постојању мноштва појединачних интереса њених чланова. Вероватно је то кључ за разумевање разлога због којих овај средњовековни теолог, следбеник и хришћански афирматор Аристотелов тврди да је дозвољено ратовати и на празнике (свете дане) и служити се ратним лукавствима као саставним делом стратегије. Следећи траг хришћанских теолога и филозофа, идеју о праведном рату употпунили су теоретичари природног права и друштвеног уговора чија је заједничка мисао да рат, пошто се не може избећи јер извире из природе ствари, треба да буде тек крајње средство, у коме мора бити места за умереност, милосрђе и правну радњу.

6 Теорија праведног рата постоји вековима, њоме су се бавили многи филозофи дајући значајан допринос разумевању и дефинисању права на рат, које се, међутим, односи на веома мали број људи – доносиоце одлука о предузимању рата. Шире у: Dragan Stanar, "Moral Equality of Soldiers in War: Necessity of Separating *jus ad bellum* from *jus in bello*", *Vojno delo*, Медија центар „Одбрана“, Београд, бр 8/2016, стр. 34–35.

7 Илија Кајтез, *Мудрост и мач: филозофи о тајнама мира и рата*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2014, стр. 255–256.

8 Исто, стр. 261.

Беркова мисао о праведном рату на трагу је Аугустина и Аквинског. Берк се враћа и античким узорима. Цитира Тита Ливија (Titus Livius, 64/59 п.н.е. – 17. н.е.) који каже: *Justa bella quibus necessaria*.⁹ Неопходност је, дакле, први услов који мора да испуни неки рат да бисмо га сматрали праведним.

Међутим, то није и довољан услов, јер нужда спава у ономе што је у човеку животињско. Примитивност нужде мора да буде зауздана, оно животињско у човеку мора да буде надјачано оним дубоко људским. Зато Берк поставља још један, одлучујући услов за праведност рата. Реч је о његовој моралној позадини, која хуманизује и коригује оно што се у неопходности одигравања рата може појавити као клица неправде. Берк то експлицитно објашњава на примеру Славне револуције, за коју тврди да је добијена праведним ратом и то „у једином случају у коме неки рат, а посебно грађански, може бити праведан.“¹⁰ По његовом мишљењу, то што је парламент у току Славне револуције краљевску круну понудио Виљему Оранском (Willem III, 1650–1702) није био избор, него нужност¹¹ и то у моралном смислу, јер је тим чином спречено крвопролиће које је претило Енглеској.¹² Био је то, дакле, чин који спасава поредак, то јест спречава да друштво потоне у насиље грађанског рата или дугу исцрпљујућу револуцију каква је била Пуританска. Принцип моралности делује уравнотежујуће на рат, јер му предочава ограничени циљ и тиме спречава да постане једна врста војне егзекуције која не познаје милост и не поставља границе својим захтевима.¹³ Морал и поштење је оно што, нажалост, наше време глобализације све мање поштују, користе и примењују у међусобним односима зараћених страна. На делу је једна безобзирна, макијавелистичка и Хобсова слика света. Чему све то води – видећемо, али претераног разлога за оптимизам

9 Едмунд Берк, *Размишљања о француској револуцији*, нав. дело, стр. 24.

10 Исто, стр. 24.

11 David Armitage, “Edmund Burke and Reason of State“, нав. дело, стр. 625.

12 Едмунд Берк, *Размишљања о француској револуцији*, нав. дело, стр. 13–14.

13 J Furman Daniel, Brian A. Smith, “Burke and Clausewitz on the limitation of war“, *Journal of International Political Theory*, SAGE, Thousand Oaks, California, 11(3), 2015, стр. 318.

не можемо имати, поготово јер су средства уништавања све убојитија, а људска воља за моћ све израженија.

Неопходност и моралност за Берка још увек нису довољне да учине један рат засигурно праведним. Морално није довољан коректив неопходном, јер се и у ревности у врлини може претерати, учинити штета и изазвати неправда.¹⁴ Берк то показује на примеру народа који треба да процени да ли се, грубо речено, исплати ратовати за слободу. Он каже: „Сигурно је да би један храбар народ прије изабрао слободу у часном сиромаштву, него обиље у нечасном ропству. Али, прије него што је цијена плаћена, мора бити извјесно да је то права слобода која се тако плаћа, и да се не може купити за другу цијену. Што се мене тиче, увијек ћу сматрати да је слобода коју не прате мудрост и правда двосмислена, и да не води развоју и обиљу.“¹⁵ Сличан аргумент Берк је употребио приликом парламентарних расправа о рату Енглеске и њених америчких колонија.¹⁶ За разлику од многих других чланова Доњег дома парламента, он није инсистирао на правним питањима, него на практичним – да ли се исплати силом наметати порезе и због рата одбацили трговину с колонијама која је непрекидно расла и доносила профит.¹⁷ Наравно, сама исплативост ратовања, лишена моралних обзира и без свести да треба ратовати само кад је то неопходно, не само да није била довољан услов да рат буде праведан, него је била извор неправди и политичке лудости коју је Берк критиковао и на коју се жалио. У време рата за независност америчких колонија, он је са жаљењем истицао да је рат, доневши могућности за богађење трговаца и утицајних појединаца, постао у очима тих профитера не несрећа него извор новчаних средстава.¹⁸ Одувек је рат био за неке слојеве друштва одличан начин да се на туђој несрећи, злочинима и људским губицима добро и брзо заради и да ужасне ратне околности учини

14 Одличан пример јесте јакобински терор у Француској револуцији, 1793. године, предузет у име врлине.

15 Едмунд Берк, *Размишљања о француској револуцији*, нав. дело, стр. 112.

16 Слободан Јовановић, *Из историје политичких доктрина*, БИГЗ, Београд, 1990, стр. 176.

17 Вил Дјурант, *Русо и револуција*, Војноиздавачки завод, Народна књига, Београд, 2004, стр. 718.

18 Исто, стр. 717.

неке људе преко ноћи материјално јако богатим. Тамо где заћути човекова савест, разум и самилост, проговори људска похлепа, плъчка и отимање.

Тако се у Берковом погледу на праведни рат три услова међусобно коригују и допуњују. Могућност да се у свему види неопходност ратовања смањује се моралним захтевима, морална претенциозност избегава се процењивањем пробитачности ратовања, а тежња да се стално ратује због користи које рат победнику може да донесе спутава се повратком на почетни услов, то јест на реално сагледавање неопходности рата.

Берк је био противник честог посезања за ратом и речити заговорник избегавања коришћења војне силе која, по његовим речима, пружа само несигурна и привремена решења.¹⁹ Рат је, као и револуција, тек крајње средство²⁰ које треба избегавати кад год је то могуће, као и све друге ризичне подухвате који штете благостању народа.²¹ Тврдњу да трајна корпоративна тела – у које убраја и народе – постоје да би својим члановима чинила добро, а не зло, Берк подупире чињеницом да народи супротстављени у историјској политичкој арили, попут Енглеза и Француза у његово доба, не ратују непрекидно. Он сугерише читаоцу да би због разних неправди, недела и злочина наталожених током бурне историје Енглези и Французи могли у сваком тренутку једни другима да објаве непомирљиви рат, али то не чине, јер то није „смисао постојања народа“.²² Сасвим на трагу Томе Аквинског, Берк упозорава да „вихоре историје“ подиже људска исквареност: охолост, честољубље, похлепа, пожуда, побуна, лицемерје, освета, на зло усмерена ревност и разуларени апетити, док су вера, морал, повластице, слобода и права човека само изговори.²³ То ће упозорење оставити снажан утисак на

19 Edmund Burke, *Select Works of Edmund Burke, vol. 1*, Liberty Fund, Indianapolis, 1999, стр. 236.

20 Едмунд Берк, *Размишљања о француској револуцији*, нав. дело, стр. 24.

21 Драгољуб Мићуновић, *Социјална филозофија – огледи*, Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 131.

22 Едмунд Берк, *Размишљања о француској револуцији*, нав. дело, стр. 117.

23 Исто, стр. 117.

Жозефа де Местра (Joseph de Maistre, 1753–1821) и његово поимање револуције и људске жеље за променом уопште.²⁴

Ипак, Берк се није либио да подржи, чак и да захтева да се неки рат покрене, када је сматрао да је то од суштинске важности за очување унутрашњег мира и поретка у његовој отаџбини, а можда и читавој Европи,²⁵ дакле, када је то по његовом мишљењу нужно, корисно и морално.²⁶ У *Писму члану Националне скупштине* (1791), предлагао је уједињење легитимних европских влада у борби против француских револуционара, ради враћања француског краља на владарски трон. У парламенту се упорно залагао за „свети рат“ против младе Француске Републике и с одушевљењем је дочекао вест да је Француска објавила рат Енглеској (1793). Неколико година касније, када су почели мировни преговори, написао је четири *Писма о миру краљеубица* (1796), непристајући на крај рата који није испунио циљ – отклањање опасности од ширења револуције, њене „наоружане доктрине“ и система „непријатељског према свим другим владама.“²⁷ У суштини, он је истрајавао у тврдњама да је рат против Француске Републике, коју назива Републиком краљеубиства и Републиком убица,²⁸ нужен јер је револуција претила да промени друштвени и политички поредак Европе. У ствари, он је у Француској револуцији видео силе нереда, неумерености и стихије, неспособне да изнедре нови, стабилни поредак. Ако од Хегела позајмимо тврдњу да је револуција колебање ствари, можемо разумети Беркову бојазан да ће колебање бити релативно трајно и да ће дуготрајно пореметити равнотежу снага у Европи, што је на Бечком конгресу био политички концепт тако драг Берковим духовним следбеницима. „За Берка је револуција била јединствен и опасан политички догађај управо зато што је желела да промени саму природу европске политике.“²⁹ Иначе, револуција као најрадикалнија

24 Жозеф де Местр, *Списи о револуцији*, Градац, Београд, 2001, стр. 24.

25 Edmund Burke, *Select Works of Edmund Burke*, vol. 3, Liberty Fund, Indianapolis, 2010, стр. 205.

26 David Armitage, “Edmund Burke and Reason of State“, нав. дело, стр. 627.

27 Edmund Burke, *Select Works of Edmund Burke*, vol. 3, нав. дело, стр. 48

28 Исто, стр. 43, 46.

29 J Furman Daniel, Brian A. Smith, “Burke and Clausewitz on the limitation of war“, нав. дело, стр. 316.

друштвена промена, са собом носи многе неизвесности и изазове али и нове наде, тако да људи (попут Едмунда Берка), који се залажу за стари поредак, са правом се плаше да ће после револуције бити тешко успоставити било какав стабилан политички поредак. Од славног Платона има мислиоца који сматрају да је свака промена нужно кварење и пропадање заједнице.

3. ВОЈНА ДИКТАТУРА КАО ИЗАЗОВ ДЕМОКРАТИЈИ

Поредак је за Берка био толико важан да се може сматрати да је у темељу његовог схватања оправданости ратовања избор између реда и нереда: у име реда (поретка) одбија се или тражи, што зависи од конкретног случаја, вођење рата. Међутим, овај политички филозоф прозreo је да и инструмент за вођење рата – војска – може да буде извор нереда, то јест да она има у себи снагу да угрози поредак. Он увиђа да војска као друштвена институција има одређене карактеристике које су и саме по себи опасне, али недостатак појединих особина (врлина) које би морале да красе војску многоструко увећава ту опасност. „Војска је једно дисциплиновано тело, па је као таква, у суштини опасна по слободу; ако је недисциплинована – онда је то катастрофа за друштво“, говорио је Берк.³⁰ Наоружани, а недисциплиновани људи су врло опасни, прво опасни за себе, затим за друге, и на крају и за друштво. Из одсуства дисциплине и лојалности израња способност војске да се друштвено осамостали, да делује као независна друштвена група, са партикуларним интересима и способношћу да силом потчини себи друге групе у друштвеном простору. Имајући у виду да војска има монопол физичке силе у друштву и држави то је крајње опасно и врло извесно решење уколико против тога није традиција народа и врло ефикасна контрола оружане силе од стране државног и политичког вођства.

Приликом анализе политичких дешавања у Француској на почетку револуције, Беркову нарочиту пажњу привукао је извештај државног секретара француског министар-

30 Слободан Тодорић, *Цивилно-војни односи*, Војноиздавачки завод, Београд, 2004, стр. 33–34.

ства рата у коме тај званичник револуционарној скупштини предочава могуће последице хаотичног стања у војсци, тврдећи да војничке побуне могу донети и горе последице од хапшења или убистава официра, придруживања војника општинским клубовима и формирања војничких и подофицирских комитета. Берк хвали мудрост оног дела извештаја у коме се тврди да Француској прети опасност од претварања војске у тело које самостално разматра правце свог деловања и делује у складу са властитим одлукама, и слаже се да ће то угрозити државу. Не слаже се, међутим, са крајњим исходом таквог стања. Државни секретар види опасност од могуће војне демократије, неке врсте „политичког монструма који на крају увијек прождере оне који су је произвели.“³¹ Берк се ту не зауставља, него усредсређује своју интелектуалну снагу на следећу фазу револуције, у којој друштвено осамостаљена војска поново стиче своје особине и постаје инструмент једног истакнутог генерала. Он је уочио да ће растакање војне дисциплине, слабљење врховног командног ауторитета, нарушавање монистичности војске, довођење официра у клијентелистички положај у односу на политичке странке и ширење корупције у вези са војском и војним пословима завршити побуном војске и диктатуром. Несумњиво је пред очима имао Пуританску револуцију и владавину Оливера Кромвела (Oliver Cromwell, 1599–1658), али је непорециво и то да је предвидео успон Наполеона Бонапарте скоро читаву деценију пре него што је овај генерал постао неограничени господар Француске. Загледан у историју и анализирајући стварност зарођену у друштвеност, јасно је видео будућност. Одлика је то ретких, мудрих мислиоца друштвене и историјске стварности.

Берк је разумео поуку Пуританске револуције. „Та велика и значајна поука је била да количина проливане крви није гаранција да ће се уживати жељене слободе, као што ни радикализам заговорника идеалних решења није гаранција да ће се жељене промене остварити.“³² Зато се и залагао за постепене промене друштва и државе, за њихов еволутивни развој, а не за револуционарно поништавање и ново

31 Едмунд Берк, *Размишљања о француској револуцији*, нав. дело, стр. 176.

32 Војислав Становчић, „Едмунд Берк и идеологија конзервативизма“, нав. дело, стр. 349.

грађење целокупне њихове структуре. Био је чврсто уверен да се на темељима и здравим зидовима друштвеног живота и државног здања може зидати следећа, напреднија, усавршена политичка зиданица, а да пуко рушење и затирање свега постојећег не води ничему.³³ Његово противљење насилним друштвеним и политичким променама, опрез испољен према начелима револуције и порицање могућности да се релативно трајне институције заснују на појединачном људском разуму добијају на значају када се на други тас вредносних теразија постави цезаристичка, кромвеловска диктатура која ионако мачем сасеца слободу, једнакост и братство, та света начела револуције. Предвиђање Кромвелове сенке која ће, надвивши се над револуцијом, извесно затамнити привлачност њених идеала код Берка се јавља с једне стране као резултат критичког преиспитивања идејне основе револуције и политичке праксе револуционара, а с друге као аргумент против револуције као начина остваривања друштвених промена.

Берк, међутим, не пориче извесну вредност људима попут Кромвела. Кључну разлику између људи који су мењали јавни поредак и „правдали своје амбиције бар тиме што су унаприједили достојанство народа чији су мир нарушили“³⁴ и француских револуционара из 1789. он види у томе што су први тежили *поретку*, а други разарању своје земље. И једни и други су рушитељи мира, али су први људи великог државничког и војничког дара, док су други пуки узурпатори и упропаститељи. О првима Берк пише с извесним дивљењем, јер су засенили своје такмаце и пренели део своје снаге земљи која је под њима трпела. Он тврди да нема оправдања за њихове злочине, али и да су њихове врлине донекле по-

33 Зато се Берк може сврстати међу заговорнике идеја о еволуцији друштвених појава. Идеја еволуције припада оним духовним плодовима човечанства у којима су спојена знања природних и друштвених наука, јер је подједнако заокупљала филозофе, социологе, политикологе, археологе, биологе, геологе, генетичаре и физичаре. Реч еволуција употребљава се да би се означио развој некога или нечега, и то постепени, континуирани развој. Еволуција као филозофски појам у себи садржи неколико важних идејних претпоставки: идеју о прапочетку свега, идеју прогреса (напретка) и идеју континуитета.

34 Едмунд Берк, *Размишљања о француској револуцији*, нав. дело, стр. 39.

правиле њихова рђава дела.³⁵ Берк потом додаје: „У судбини држава има тренутака када су посебни људи позвани да учине побољшања уз велике менталне напоре.“³⁶ Али ако се, уз све легалистичке ограде, може наћи оправдање за Кромвелову диктатуру, има ли га и за Бонапартину, као и за друге војне режиме и личне диктатуре цезаристичког типа које су уследиле? Може ли се закључити да војна диктатура може имати своје светле и тамне стране као што и рат може бити праведан и неправедан.

За Берка, напетог због могућности ширења револуционарног пламена и нестабилности, ови режими немају легитимност, али заиста имају своје светле стране, пре свега зато што окончавају анархију и успостављају *поредак*. Гледано кроз призму поретка, те вредности коју је Берк уздигао изнад свих осталих, поређени са револуционарном стихијом, режими мача добијају на привлачности. Што се Берка тиче, поредак је нужан услов за остваривање људске слободе, а угрожавања поретка у име нереалних циљева у самој својој суштини није ништа друго до злочин против слободе. У ситуацији када поредак пропадне и стихија заузме његово место, Берк сматра да цезаристичка власт има своје оправдање као зло мање од оног постојећег. Остале, условно речено добре стране режима мача су постизање војне супериорности у односу на друге земље и побољшање функционисања државе. Берк ове режиме донекле оправдава, али само ако су настали и делују у специфичним временима кризе када легитимна власт закаже и уколико доприносе унапређивању државе. Идеја моћи, поготово војне моћи је одувек одушевљавала неке мислиоце и мудре људе. Моћ је неодољива магија која магнетно привлачи и опчињава људе кроз све векове. Како је то на једном месту нагласио наш Слободан Јовановић, моћ надима чак и духовне људе.

Оваква Беркова аргументација сачувала је свежину и актуелност. Данас је распрострањено мишљење да војни режими не могу да претендују на пуну легитимност,³⁷ али да они нису само ствар прошлости и прашњави експонат у

35 Исто, стр. 39.

36 Исто, стр. 130.

37 Срђан Старчевић, „Преторијански проблем у савременој политикологији“, *Војно дело*, Медија центар „Одбрана“, зима 2010, стр. 208.

музеју политичких система. Дал је (Robert Dahl, 1915–2014) доказивао да је полиархија немогућа у државама у којима постоји велика, централизована и хијерархијски устројена војска склона да се уплиће у политику и неспремна да допусти грађанску власт.³⁸ Развијајући тезу да демократија данас не наилази више на контралегитимност једнаког одзива, Сартори (Giovanni Sartori, 1924–1917) објаснио је да од три у прошлости главна непријатеља демократије (комунизма, наследно-традиционалне власти и диктатуре), „режими мача“ испољавају највећу способност да постоје у садашњости и будућности, али без мисије која би их трајно легитимисала, него само „као лек и потребно зло.“³⁹ О таквој способности „режима мача“ говоре и последице Арапског пролећа, јер се „власт вратила у руке генерала“⁴⁰, макар у случају Египта. Овај повратак власти у руке генерала има своје добре стране, јер је постојање некаквог поретка често боље од политичког брисаног простора и цветања екстремизама, примарних идентитета и партикуларизама из чијих сукоба не може „произаћи никакав стабилни друштвенополитички поредак“⁴¹, него само рат и регрутна и материјална база за терористичке организације. Нису ли секуларни диктатори били бољи од челника терористичких група и њихових фанатизованих следбеника?

Када је реч о успешности војних режима, то јест њиховој способности да постигну одређено побољшање у функционисању државе, ова способност се признаје само војно-технократским режимима, и то привремено, уколико војни режим не постане самом себи циљ, него створи услове за транзицију у демократију и потчини јој се. Ако војна елита на власти жели само да одржи свој привилеговани положај, нужно постаје легло корупције и то је води у пропаст. Што је неки војни режим успешнији, брже ће окончати своју „мисију“, јер се економски развој, друштвена модернизација,

38 Роберт Дал, *Полиархија: партиципација и опозиција*, Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 60.

39 Ђовани Сартори, *Демократија – шта је то?*, ЦИД, Подгорица, 2001, стр. 273.

40 Rodžer Koen, „Da li je na pomolu smrt zapadnog liberalizma“, *The New York Times, International Report*, 8. 5. 2016.

41 Патрик Хаимзаде, „У Либији није хаос, рат је“, *Le Monde diplomatique*, српско издање, јул 2015.

подизање општег нивоа економског богатства, тржишна привреда, снажење средње класе и подизање нивоа образовања становништва, убрајају међу варијабле које доприносе демократизацији.⁴²

4. ЗАКЉУЧАК

Едмунд Берк је у својим делима, али и током политичког деловања, исказао значајну заинтересованост за рат и војску. Његов приступ овим феноменима поседује све квалитете због којих се Берк може сврстати међу значајне теоретичаре праведног рата, па и међу претече теоретичара цивилно-војних односа и социологије војске.

Када је реч о праведном рату, Берк је, наслањајући се на античку и хришћанску традицију, прихватио нужност вођења рата као прву претпоставку његове оправданости. Схватајући да је нужност део природног стања – чак и када се уведе у људске послове она остаје одсјај животињских сила у човеку – Берк прихвата морални обзир као додатни, корективни критеријум за процену оправданости рата. Морал је производ људског друштва, он надвишава нужност и даје (или одриче) рату праведну сврху. Морал уравнотежава човекову незајажљиву жеђ за остваривањем бесконачног низа жеља, за стицањем све више и више. Али, и морална претенциозност може да води у злочине и пропаст. „Нека буде правда, па нека пропадне свет“ није максима Едмунда Берка. Он у схватање праведног рата уноси трећи, веома важан критеријум, критеријум исплативости рата. То је принцип који захтева да одлука о посезању за ратом буде праћена мудрошћу. Овај критеријум хлади усијану оштрицу морала – можда је неки рат морално оправдан, али ако нема изгледа за успех и ако пораз доноси огромне жртве, можда и затирање заједнице, онда владар нема право да у име моралних принципа излаже заједницу таквом ризику. Његова би одлука за отпочињање таквог рата била хазардерска, а рат не би могао да се окарактерише као праведан, јер се у крајњој линији води против живота сопствене заједнице, не ради њеног

42 Семјуел Хантингтон, *Трећи талас: демократизација на крају двадесетог века*, Стубови културе, Београд, 2004, стр. 43–44.

очувања или очувања њених вредности о којима нико после њеног нестанка неће сведочити.

Ова три критеријума се међусобно допуњују и коригују: могућност да се у свему види неопходност ратовања смањује се моралним захтевима, морална претенциозност избегава се процењивањем исплативости ратовања, а тежња да се често ратује ради користи које победа може да донесе зауздава се првим условом – реалним сагледавањем да ли је рат нужан или се проблеми могу решити на другачији начин.

Да ли је један конкретан рат неопходан и оправдан или није, Берк процењује на основу односа тога рата и поретка – у име поретка одбија се или тражи вођење рата. Додатни проблем у разматрању ратовања и војних послова уопште, јесте могућност да и сама војска, као друштвена институција, може да угрози поредак, било због својих особина, било због њиховог недостатка. Тако се дисциплина војске може показати опасном по слободу, али недостатак дисциплине додатно погоршава изгледе да слобода буде сачувана.

Берк одлучно одбацује могућност да војни режими могу претендовати на трајну легитимност, али налази оправдања за ове режиме уколико су настали у специфичним временима кризе када легитимна власт закаже и ако доприносе зауздавању нереда и унапређивању државе. Способност војних режима да успоставе поредак насупрот неспособности радикалних револуционара да остваре своје идеале, из Беркове перспективе даје одређену привлачност људима попут Оливера Кромвела. Беркова разматрања о војсци као алтернативи цивилној владавини сачувала су свежину и данас и у извесној мери кореспондирају са погледима Роберта Дала и Ћованија Сарторија на војне ресурсе и режиме мача.

Литература

- Берк Едмунд, *Размишљања о француској револуцији*, ЦИД, Подгорица, 2001.
- Вјатр Лежи, *Социологија војске*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1987.
- Дал Роберт, *Полиархија: партиципација и опозиција*, Филип Вишњић, Београд, 1997.

- Дјурант Вил, *Русо и револуција*, Војноиздавачки завод, Народна књига, Београд, 2004.
- Јовановић Слободан, *Из историје политичких доктрина*, БИГЗ, Београд, 1990.
- Кајтез Илија, *Мудрост и мач: филозофи о тајнама мира и рата*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2014.
- Кајтез Илија, *Револуционарно насиље*, Факултет безбедности Универзитета у Београду, Службени гласник Београд, 2009.
- Местр Џозеф де, *Списи о револуцији*, Градац, Београд, 2001.
- Мићуновић Драгољуб, *Социјална филозофија – огледи*, Филип Вишњић, Београд, 1997.
- Сартори Ђовани, *Демократија – шта је то?*, ЦИД, Подгорица, 2001.
- Становчић Војислав, „Едмунд Берк и идеологија конзервативизма“, у монографији: *Размишљања о револуцији у Француској*, Филип Вишњић, Београд, 2001, стр. 314–393.
- Старчевић Срђан, „Преторијански проблем у савременој политикологији“, *Војно дело*, Медија центар „Одбрана“, зима 2010, стр. 193–209.
- Тодорић Слободан, *Цивилно-војни односи*, Војноиздавачки завод, Београд, 2004.
- Хаимзаде Патрик, „У Либији није хаос, рат је“, *Le Monde diplomatique*, српско издање, јул 2015.
- Хантингтон Самјуел, *Трећи талас: демократизација на крају двадесетог века*, Стубови културе, Београд, 2004.
- Armitage David, “Edmund Burke and Reason of State“, *Journal of the History of Ideas*, The University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 61(4), 2000, стр. 617–634.
- Burke Edmund, *Select Works of Edmund Burke, vol. 1*, Liberty Fund, Indianapolis, 1999.
- Burke Edmund, *Select Works of Edmund Burke, vol. 3*, Liberty Fund, Indianapolis, 2010.
- Daniel J Furman, Smith Brian A., “Burke and Clausewitz on the limitation of war“, *Journal of International Political Theory*, SAGE, Thousand Oaks, California, 11(3), 2015, стр. 313–330.
- Freeman Michael, *Edmund Burke and the Critique of Political Radicalism*, University of Chicago Press, Chicago, 1980.
- Koen Rodžer, „Da li je na pomolu smrt zapadnog liberalizma“, *The New York Times, International Report*, 8. 5. 2016.
- Robin Corey, *The Reactionary Mind: Conservatism from Edmund Burke to Sarah Palin*, Oxford University Press, New York, 2011.

Stanar Dragan, "Moral Equality of Soldiers in War: Necessity of Separating *jus ad bellum* from *jus in bello*", *Vojno delo*, Medija centar „Odbrana“, Beograd, br 8/2016, стр. 33–41.

Ilija Kajtez, Srdjan Starcevic

**BURKE'S CONTRIBUTION TO THE THEORY
OF JUST WAR AND UNDERSTANDING
THE PROBLEM OF LEGITIMIZATION OF
MILITARY REGIME**

Resume

Edmund Burke is a philosopher and a politician with a specific approach to the social phenomena and processes, which is, according to Slobodan Jovanović and Jeffrey Hart, essentially sociological. It was this approach that allowed Burke to predict the course of the French Revolution. During his political engagement, Burke also dealt with military issues. In the paper we have analyzed Burke's views on the just war, the problem of social independence of the military and the problem of legitimization of the military regimes in order to highlight Burke's contribution to the study of war as a social phenomena and the military as a social institution and also those aspects of Burke's views on the military that are still valid or a source of inspiration for modern scientists.

*Burke's contribution to the theory of a just war is the great one indeed. Burke underlined Latin sentence: *Justa bella quibus necessaria* (Titus Livius), but he also accepted a request for the morality of the war, and introduced an assessment of the profitableness of war as a criterion of just war. Burke highlighted that these criteria has to be linked into an inseparable circle.*

Burke was fully convinced that it was good for the government and the state if there was a reliable and subordinate military force as their instrument, but it was bad if the military force gained social independence and became the master of the state. But also, if the order can not be secured in other way, Burke was

convinced that military regime is better than political chaos. Burke's reflections on the rebellious and politicized army are close to the great political scholars of the 20th and 21st centuries, such as Robert Dahl and Giovanni Sartori. Also, Burke was one of the forerunners of the modern theories of civil-military relations and the military sociology.

Keywords: Edmund Burke, just war, revolution, military, order, civil-military relations.

 * Овај рад је примљен 5. јуна 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 4. септембра 2017. године.